

СТАН РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ, МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Паніч Ю. В.

*аспірант кафедри Українознавства, політології і права
Вінницького Національного Технічного університету*

В статті, на основі класичних праць зарубіжних та вітчизняних політологів, аналізується проблема екзистенції громадянського суспільства, як відображення національної свідомості української нації. Здійснена спроба визначити національну свідомість як інтегруючу силу, детермінанту громадянського суспільства. Дана стаття є вельми актуальною і своєчасною. Своєрідність методологічного підходу полягає у поєднанні теоретичного аналізу зі спробою виявити, як саме національна свідомість впливає на стан розвитку громадянського суспільства в Україні.

В статье, на основе классических трудов зарубежных и отечественных политологов, анализируется проблема экзистенции гражданского общества, как отражения национального сознания украинской нации. Сделана попытка обозначить национальное сознание как интегрирующую силу, детерминанту гражданского общества. Данная статья является очень актуальной и своевременной. Своеобразие методологического подхода состоит в том, что объединены теоретический анализ с попыткой определить, как именно национальное сознание украинской нации влияет на развитие гражданского общества в Украине.

In the article, on the basis of classical works of foreign and native politologists, is analyzed the problem of existence of civil society, as the reflection of national consciovsness of Ukrainian nation. The attempt is made to mark the national consciovsness as the integrating power the determinate of civil society. The present article is very actual and timely. Speciality of methodological approach consists of inification of theoretical analizis with attempt to determine, how the national consciovsness of Ukrainian nation influences on the development of civil society in Ukraine.

Ключові слова: громадянське суспільство, національна свідомість, менталітет, національна ідея.

Громадянське суспільство стало своєрідною емблемою кінця ХХ – початку ХХІ століття, і продовжує бути найближчим завданням чи ідеалом для одних країн, і реальністю – для інших [1].

Як відомо, громадянське суспільство – це суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке спільно з державою утворює розвинуті правові відносини, суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага [2].

Наразі політологи відрізняють „громадянське суспільство” від „держави”, використовуючи перший термін для позначення форм асоціації, які є спонтанними, звичними, спираються на повсякденний досвід, і в цілому незалежні від закону, а другий – для позначення правових і політичних інститутів, які захищають, підтримують і призводять до суперництва могутні, але нечітко виражені сили соціального союзу. При цьому громадянське суспільство означає всі ті асоціації, які характеризуються також і політичними аспектами діяльності, а суспільство взагалі всі асоціації [3].

Який же стан розвитку громадянського суспільства має наразі Україна, і як національна свідомість української нації віддзеркалює, відтворює і детермінує його?

Перед Україною стоїть низка важливих світоглядних, соціально-економічних, духовних, ментальних проблем, і одна з найголовніших – це побудова громадянського суспільства. Без високого рівня національної свідомості це неможливо.

Майбутнє кожної держави значною мірою залежить від того, наскільки успішно вона зможе усвідомити свої інтереси, накреслити свої мету і завдання та наскільки вірно узгоджуватимуться інтереси самої держави з інтересами її громадян, а також наскільки громадяни й еліта зможуть порозумітися і якою мірою зможуть консолідуватися навколо ідеї державотворення.

Методологічною основою вчення про громадянське суспільство є праці Г. Гегеля, Н. Макіавеллі, Ж.Ж. Руссо, Ш.Л. Монтеск'є, Г. Спенсера, Д. Локка, Т. Гоббса, античних авторів: Аристотеля, Платона, Цицерона та інших вчених.

Окремі аспекти розвитку національної свідомості (філософські, історичні, політологічні, соціально-психологічні) дістали відображення в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема: В. Ткаченка, Ф. Рудича, І. Рисича, В. Ребкала, М. Михайличенка, В. Горбатенка, В.

Кременя, В. Журавського, М. Головатого, В. Врублевського, В. Бебика, Т. Андрусяка, Е. Геллнера, К. Грабовича, О. Забужко, Е.Д. Сміта, І. Кресіної, А. Колодій.

Особливе значення мають дослідження, які містять елементи комплексного аналізу громадянського суспільства і його взаємовідносин з соціальною, правовою державою, а також завдань, змісту і форм політичної діяльності, спрямованої на реалізацію соціальних прав і політичних свобод громадян.

Серед авторів цих досліджень слід назвати В. Медведчука, І. Кураса, В. Бабкіна, О. Бабкіну, К. Гаджисєва, В. Горбатенка, О. Скрипника, І. Усенка, В. Цветкова, Г. Щедрову, В. Селіванова, Ю. Шемшученка, В. Чеховича, В. Чепиногу, В. Денисова, М. Ігнатєва, В. Погорілка, Т. Ковальчука, О. Мироненка, В. Скибу, В. Співака, О. Проценка.

Вагомий внесок у дослідження різних соціально-політичних аспектів взаємовідносин людини, суспільства і держави зробили іноземні політологи і філософи І. Шумпетер, Д. Кін, Дж. Коен, М. Джилас, Е. Геллнер, П. Бергер, Р. Арон, Х. Аренд, А. Арато.

Різні сфери і вияви, форми взаємодії суб'єктів і об'єктів державотворення, розвиток окремих складових української національної свідомості стали предметом наукового аналізу в працях М. Вівчарика, С. Вовканича, М. Кармазіної, В. Кременя, І. Кураса, С. Кримського, В. Полохала, В. Смолія.

Аналіз розвитку західної етнополітичної думки здійснений вітчизняними дослідниками О. Бабкіною, О. Картуновим, О. Майбородою, О. Маруховською.

Їхні дослідження допомагають спрямувати нашу увагу на питання взаємозв'язку громадянської та національної свідомості.

Серед невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена дана стаття, є саме громадянське суспільство, як відображення, віддзеркалення національної свідомості українського народу.

Слід сказати й те, що в сучасній українській політологічній думці важко віднайти чітке й універсальне трактування, як саме сучасний стан громадянського суспільства опосередковується, детермінується національною свідомістю української нації.

Це напевне можна пояснити тим, що поняття „національна свідомість”, як і багато інших понять у філософських дисциплінах та інших гуманітарних науках, є скоріше набором концепцій, в яких кожна, ґрунтуючись на особливому підході, висвітлює певний аспект цього поняття. І дійсно, повністю охопити сутність такого багатогранного феномену, як національна свідомість, практично неможливо, і ще важче визначити, як саме національна свідомість української нації впливає на сучасний стан громадянського суспільства. Останнє і є головною метою даної статті.

Великою помилкою можна вважати ігнорування активної ролі національної свідомості, що неодмінно і беззаперечно впливає на практичну діяльність людей.

Національна свідомість потребує повсякденного ствердження через діяльність членів нації, спрямовану на розвиток цієї нації.

В чому полягає феномен громадянського суспільства і чому більшість розвинених „постіндустріальних” країн Заходу демонструють нам класичні ознаки саме громадянського суспільства?

Чому в Україні та інших пострадянських державах існують лише паростки громадянського суспільства?

Перехідний етап становлення громадянського суспільства відбувається поетапно, залежить від рішучості, швидкості та ефективності реформаторських заходів як в економічній, так і в соціополітичній сферах. У протилежному випадку спостерігається стагнація громадянського суспільства, що є ознакою кризового стану.

Сьогодні багато авторів розглядають громадянське суспільство як ключове поняття посткомуністичної трансформації.

Серед дослідників перехідних процесів панує переконання, що „демократія проголошена не може стати демократією реальною, доки громадянське суспільство не зміцніє настільки, щоб стати дієвим конкурентом і опонентом старої номенклатури”, що без вільного та потужного громадянського суспільства ринковий капіталізм неминуче перетвориться на капіталізм мафіозний [3].

Отже, громадянське суспільство – перед усім, навіть перед ринковими відносинами. Але звідки воно може взятися? На Заході – відповідь була одна; у нас – умови істотно відмінні.

Чи зможе громадянське суспільство „розвинутися на цій історично безпрецедентній і не дуже сприятливій основі” – це питання залишається спірним, підкреслював Е. Геллнер [4].

Процес його становлення непростий і тривалий. Він може бути тільки більш чи менш успішним залежно від країни.

Концепція громадянського суспільства, що почала формуватися на зорі Нового часу, розвивалась і змінювала свій зміст паралельно з розвитком суспільної реальності, яку вона

позначала. Потім, з другої половини XIX ст. і до другої половини XX ст. про неї майже забули. А коли у 80-х роках XX ст. це поняття знову перетворилось на „ключове слово інтелектуальних дискусій” [4], виявилось, що не всі вкладають у нього однаковий зміст.

За кілька сот років своєї історії вислів став полісемантичним: у різних країнах і в різні епохи йому було надано різних значень. Застосовувавши термін *societas civilitas* (пізніше: *civil society* – цивільне суспільство) Джон Локк, Шарль-Луї Монтеск'є, Імануїл Кант, Фрідріх Георг Гегель, Алексис де Токвіль, та інші видатні мислителі започаткували властиве й нинішнім концепціям громадянського суспільства протиставлення суспільства і держави, їх трактування як певного типу антиномії, за допомогою якої суспільна система описується як поділена на дві та взаємообумовлені, проте відмінні і, в ідеалі, автономні сфери: політичну і громадську (соціальну, соціетарну). Життя в останній ґрунтується на ідеях індивідуальної свободи громадян та автономності громад, їх праві творити спілки та асоціації, захищати свої інтереси, запобігати або протистояти сваволі державних зверхників [5].

Отже, в цей період (від кінця XVII до першої половини XIX ст., громадянське суспільство було молодим буржуазним суспільством, що утверджувало ліберальні свободи, підкорялося закону, формувало громадську думку щодо проблем, які були визнані загально значимими. Людей у ньому єднали спільні інтереси. Захищати ці інтереси люди намагалися через створювані ними спілки та об'єднання, які функціонували автономно, під охороною закону. Ринок надавав цьому суспільству механізми саморегуляції, звільняючи неполітичну сферу від потреби в державній регламентації [6].

Разом з тим, ринок ніс і антигромадянські тенденції: надмірний індивідуалізм, різке соціальне розшарування, пауперизацію трудових класів, втрату ними почуття суспільності.

В міру усвідомлення цих проблем, зростання стурбованості ними, наростання класових антагонізмів і загострення класової боротьби, теорія громадянського суспільства, що акцентувала увагу на його позитивних, солідаристських аспектах, відходила у минуле. Наступав період громадянського суспільства, який тривав від середини XIX ст. до другої половини XX ст. [7].

Як елемент суспільної системи і як автономна щодо державних структур сфера публічного життя громадянське суспільство значною мірою зберігається (а в країнах так званого „другого ешелону” цивілізації щойно починає утверджуватись. Але в багатьох країнах, де раніше була розроблена теорія громадянського суспільства, тепер змінюються його якісні параметри [8].

Суспільство, за висловом Джона Кіна, „дичавіє”. На практиці це виявляється в загостренні класових суперечностей, у пануванні насильницьких методів розв'язання конфліктів, загалом – у „нецивілізованому” поведженні та незбалансованому впливі тих, кого ми нині назвали б „олігархами”. Стають популярними соціалістичні концепції суспільного розвитку, у тому числі й одна з найрадикальніших – марксизм. Карл Маркс і Фрідріх Енгельс та їхні послідовники оголошують громадянські зв'язки і громадянське суспільство формою класових відносин, яка породжена капіталістичним способом виробництва і має загинути разом з ним [9].

А в першій половині XX століття в низці країн громадянське суспільство взагалі на деякий час сходить зі сцени внаслідок гіпертрофії державних функцій „легітимного насильства” (фашизм і сталінізм). Не дивно, що концепція громадянського суспільства стає непопулярною.

Громадське життя і теорія громад в Україні

Щоправда, саме на цей період розвитку й становлення громадянського суспільства припадає найвище піднесення громадянського життя в Центрально-Східній Європі і, зокрема, в тій частині України, яка належала до Австрійської імперії. Остання саме тоді стала на шлях конституційного розвитку та надала рівні права народам, які входили до її складу.

За умов дотримання владою Австрійської імперії принципів правової держави наприкінці XIX – на початку XX століття відбувся злет громадянської свідомості й організованого громадського життя українців Галичини. Він сприяв відродженню їх економічного та політичного життя, зростанню національної гідності та спростував упереджені твердження щодо нездатності українців до державного життя, єднання і громадянської поведінки. У цей самий час розвивався громадський рух і в Наддніпрянській Україні, але менш успішно, зосереджуючись переважно на просвітанській роботі. І тривав він тут короткий час – до встановлення влади більшовиків у 1921 р. В Галичині ж громадянське суспільство було досить розвиненим упродовж 20-30-х років, аж до приєднання її до тоталітарного СРСР.

Тут діяли такі національні економічні товариства, як „Дністер”, „Народна торгівля”, „Сільський господар”. Тільки Центральна асоціація українських кооперативів об'єднувала 4000 кооперативів і 700 тисяч членів.

Зусиллями товариств „Просвіта” і „Рідна школа” було засновано близько 40 гімназій, ліцеїв, професійно-технічних училищ та понад 3000 народних українських шкіл.

Розвивався жіночий рух. „Обставини галицького суспільства того часу не були ідеальними, – пише Богдан Цимбалістий, – але з погляду розвитку політичної громадянської культури вони знаменні тим, що для того, щоб народ доріс до зрілості, виростив у собі державницьку свідомість помітного ступеня, вистачило, щоб одне-два покоління мали нагоду жити у правовій державі з однаковими законами для всіх та можливістю брати участь у рішеннях локальних та загальнодержавних питань політики й адміністрації тодішньої Австрії” [10].

„Громадянське суспільство” як концепція відродилось у другій половині ХХ сторіччя насамперед як зняряддя причини „соціалістичного авторитаризму” в центральній-східноєвропейських країнах. Одним із найвідоміших дослідників цього періоду є відомий німецький філософ і соціолог Юрген Габермас. Його теорії соціальної комунікації та „публічної сфери” („сфери відкритості”) справили істотний вплив на подальшу інтерпретацію поняття. За допомогою цієї раніше забутої концепції спочатку було розроблено нову „стратегію трансформування диктаторських режимів”, а потім вона стала інструментом пояснення, чому і як відбулося падіння комуністичних режимів у Центральній та Східній Європі та від чого тут залежатимуть успіхи в утвердженні демократичних інститутів.

Проте вплив концепції не обмежується країнами, що здійснюють перехід до ринку й демократії.

Особливістю післявоєнного періоду є те, що сфера застосування категорії громадянського суспільства є дуже широкою. Нові реалії суспільства загального добробуту в країнах розвиненої демократії привернули до нього увагу тих вчених, які намагаються знайти способи поєднання зусиль держави загального добробуту і громадянського суспільства в досягненні рівної свободи для всіх та більшої соціальної справедливості, формування соціального капіталу (Джон Кін, Ч. Тейлор, Н. Розенблюм, Р.Д. Патнем та ін.). Отже, громадянське суспільство – це досить давня, але дуже актуальна теоретична концепція, котра усе ще „володіє значним аналітичним, нормативним і політичним капіталом” [8]. Причому тепер, як вважає Дж. Александер, вона прийшла в науку надовго.

З крахом комунізму і кризою соціалістичних ідеологій центр ваги в дослідженні соціальних проблем перенесено з соціалізму на демократію. А в арсеналі демократичної теорії найпридатнішою для аналізу проблем соціальної взаємодії та солідарності є саме концепція громадянського суспільства.

До головних досягнень у вивченні громадянського суспільства в ХХ ст., на думку Дж. Когена, слід віднести аналіз його культурологічних та символічних аспектів, вивчення ролі громадянського суспільства у формуванні суспільних цінностей та групових ідентичностей, дослідження рухів як найбільш динамічних, неформальних елементів громадянського суспільства, теорію громадської (публічної) сфери і громадської відкритості (публічності) як явищ, притаманних епосі модерну [11].

Національна свідомість – фактор розбудови громадянського суспільства в Україні. Серед науково-практичних проблем питання сутності, змісту та соціальної ролі національної свідомості чи не найчастіше розглядається науковцями. Аналізу ролі і значення свідомості присвячені роботи як зарубіжних філософів, психологів, істориків (М. Вебера, Х. Ортеги-і-Гассета, Е. Геллнера, А. Сміта, З. Фрейда, К.Г. Юнга, Г. Лейбона), так і українських вчених – О. Борковського, М. Грушевського, М. Драгоманова, С. Дністрянського, В. Липинського, І. Лисяка-Рудницького, І. Мірчука, В. Старососького, М. Чубинського, І. Франка, В. Янова.

Питання розвитку української національної свідомості та української нації висвітлюють в своїх дослідженнях науковці В. Андрущенко, А. Бичко, М. Вівчарик, В. Горський, Я. Грицан та інші.

Національна свідомість визначається як духовний феномен, як сукупність релігійних, філософських, моральних, правових та естетичних цінностей і правил.

Будучи матеріалізованою в політичних, соціально-економічних та правових інститутах, національна свідомість функціонує як форма суспільного устрою, як єдність державних, релігійних та громадських інституцій.

Конкретний зміст та якість національної свідомості визначають характер суспільного життя через мету, мотиви, способи і форми діяльності людей, а також вольову складову, яка відображає здатність людей перебороти труднощі заради досягнення того що є мотивом і метою. Злети і падіння національної свідомості безпосереднім чином впливають на злети і падіння суспільства, його занепад і перспективи.

Національна свідомість українців формувалась у розчленованих світах під австро-угорським, польським та російським гнітом.

Метрополії, усвідомлюючи величезний потенціал національно-визвольного руху, системно і послідовно, насиллям і підкупом, відкритою неправдою, або зсувом акцентів

деформували національну свідомість. В українські мізки на рівні свідомості й підсвідомості імплантувалось розуміння себе як чогось вторинного, аморфного, забитого, здатного виконувати лише найпростішу і найменш престижну роботу. І це дало певні результати, проте повністю задушити національний дух українства гнобителям таки не вдалось [12].

Перш за все необхідно зазначити, що національна свідомість є дієвим фактором змін не тільки в окремих спільнотах, але й державотворення в цілому. Наявність такого зв'язку підтверджена світовою історією як в минулому, так і нині.

Огляд суспільних процесів, що мають місце в новітніх державах переконливо показує, що більші досягнення мають місце там, де вищий рівень національної свідомості нації та її еліти. Показові в цьому відношенні приклади надають світу Литва, Латвія, Естонія, Казахстан. З іншого боку, ослаблення національної свідомості має негативні наслідки [13].

В загальному плані невиразна внутрішня та зовнішня політика суттєво знижує державотворчий потенціал, посилює занепадницькі настрої, що в кінці кінців може стати причиною втрати національної ідентичності. Окремі прояви такої динаміки загрожують українському суспільству та українській державі і саме вони ставлять на порядок денний питання формування національної свідомості [14].

На рівень, стан, тенденції і перспективи розвитку національної свідомості, та і в цілому політичної ситуації в Україні, суттєво впливає ментальність народу.

М. Михальченко, аналізуючи проблему ідеології в умовах сучасного розвитку України, зауважує: „Крихка етнічна, культурно-аксіологічна, світоглядна, орієнтальна й навіть етична архітектоніка сучасного українського суспільства вимагає реалістичної, твердої, відповідальної реконструкції українського світу, пошуків форм державного і суспільно-політичного втілення, адекватних українській вдачі, українському менталітету, українським чеснотам, українській традиції, потреби формування концепції, незакаламутненої ганебними сенсожиттєвими компромісами, здрібненими світоглядними чи ціннісними девальваціями” [15].

Ментальність – як і багато інших ознак, притаманних народу, - важко виокремити, виміряти, обґрунтувати. „Ментальність така ж невловима, як і об'єктивна. Вона існує і визначає. Її не може бути. Це та сама даність, потреба в якій не усвідомлюється, оскільки реалізовується щосекунди. Ментальність – одночасно і повітря психічного буття, і спосіб існування в цій атмосфері” [16].

Усвідомлені елементи менталітету тісно пов'язані зі сферою несвідомого, яка розуміється відносно до етносів, націй як колективне безсвідоме.

У найзагальнішому її вигляді ментальність може бути визначена як певна, характерна для конкретної культури, специфіка психічного життя репрезентуючих цю культуру людей, психологічний архетип, „темперамент” тієї чи іншої людської спільноти, детермінований економічними та політичними умовами життя в історичному аспекті.

Ментальність відбиває сутність колективної свідомості. Ідея на рівні ментальності – це не продукт чийогось індивідуального світобачення, а радше емоційний ґрунт, на якому виникають ідеї та символи.

Є.В. Чорний запропонував як модель єдності ментальності та ідентичності – айсберг. Ментальність – підводна частина „самість” суспільства. Над водою – здійснена у виборі ідентифікація. Весь айсберг, таким чином, це унікальність, оригінальність суспільства. І цей айсберг „дрейфує”, зазнаючи впливів етнічних, політичних, релігійних, економічних та інших умов.

Поняття „ментальність” пов'язане з такими латинськими аналогами, як *mentalis*, *mens*, *mentis* – „розумовий”, „розум”, „думка” або „інтелект”.

У англійській мові слово *mentality* означає „розум”, „інтелект”, „розумові особливості”, „міра інтелектуальної енергії”, „напрямок мислення”, „характер”, або „спрямування інтелекту”. Отже, виходячи з самої етимології слова, зміст ментальності міститься в когнітивній сфері та визначається насамперед тими знаннями, якими володіє дана спільнота.

Разом з віруваннями знання створюють уявлення про навколишній світ, який є ґрунтом ментальності, задаючи разом з домінуючими потребами та архетипами колективного безсвідомого ієрархію цінностей, яка характеризує дану спільноту.

За визначенням В. Храмової, ментальність – це спільне „психологічне оснащення” представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у річище певного світобачення. Ментальність зберігає генетичний код народу, допомагає зрозуміти закономірності розвитку культури, суспільної моралі. На її основі виникає відчуття ідентичності, що визначає політичну і побутову поведінку.

Несформованість свого „ми”, своєї соціокультурної аури призводить до історичних колізій, перегинів, різко полярних суджень про історію, про людство, про державність. Тут, з одного боку, мова може йти про політичні складові менталітету, а з другого – про вплив ментальності на політичну свідомість суспільства.

Висновки про інтровертивність вдачі українців ґрунтуються на аналізі найвідоміших постатей українства – Г. Сковороди, М. Гоголя, Т. Шевченка. З інтровертивністю пов'язується і український егоцентризм, що „дає перевагу всьому особистому над усім загальним” і спричинив вже не одну історичну катастрофу України. Прагнення до самовираження не знає меж: „Духовна істота в мені – це Богові рівна істота, в ній цілий світ і Бог”, – писав Г.С. Сковорода.

Інтровертивний характер українського індивідуалізму, його спрямованість на відособлення індивіда від суспільства і від інших людей, спрямовує зусилля особистості на створення свого малого індивідуального світу, на ізоляцію в ньому і збереження себе від впливу інших людей і від соціуму. Саме цим можна пояснити парадоксальність сьогоденної ситуації, коли в нації індивідуалістів катастрофічно не вистачає соціально-активних людей.

Водночас ряд дослідників відзначають і контрастні якості інтровертизму та емоційності українського менталітету. За великого егоцентризму („моя хата скраю”), соціальної байдужості українці схильні до співчуття, гуманізму; при розвиненому братолюбстві, всепрощенні, що ослаблює агресивність, войовничість, українець здатен до помсти, бунту проти несправедливості, що посилюється тенденцією до анархізму, – український інтровертизм не є замкнутістю в собі, він є лише спрямуванням на себе. Велика чуттєвість при інтровертизмі потребує контакту, оскільки українець не терпить самотності і спрямовує самовияв на якийсь зовнішній об'єкт [17].

Національна свідомість виступає необхідним елементом політичного життя суспільства. Будучи відповідним різновидом суспільної свідомості, що має власний предмет і механізм формування, вона характеризує духовну здатність людини до спеціалізованої політичної діяльності. За допомогою національної свідомості індивід спроможний адаптуватися у політичному просторі та здійснювати у ньому специфічні функції соціальної взаємодії, політичної участі й управління. Отже, поняття „національно-політична свідомість” за своєю суттю несе у собі подвійне змістовне навантаження.

З одного боку, воно характеризує субстанційні ознаки „політичного” як регулятора суспільних відносин, наголошує на тому, що саме свідомий фактор є умовою і складовим елементом політичної сфери суспільства.

З іншого боку, поняття національної свідомості вказує на те, що вона як один із компонентів входить у духовну сферу суспільства поряд з такими формами суспільної свідомості, як правова, етична, естетична, релігійна.

Ідеологія – важливий чинник формування і функціонування базових цінностей громадянського суспільства в Україні. Процес модернізації з властивим йому підвищенням ролі новітніх технологій у суспільному житті на тлі послаблення світоглядного і нормативного компонентів ідеології з необхідністю призводить до зростання значення її легітимного й ідентичнісного аспектів.

Проблема консолідації українського суспільства, поза сумнівом, існує і є актуальною, бо, власне, консолідації у сучасній суспільній практиці не спостерігається. Першочерговою причиною такого стану слід вважати відсутність інтегративної ідеології, навколо якої могли б гуртуватися соціальні верстви і групи попри їх приватні інтереси.

Громадянське суспільство характеризує плюралістичний тип співіснування, організації і захисту групових інтересів, їхніх відносин з державою.

З даними соціологічного дослідження, проведеного Центром „Соціальний моніторинг” наприкінці 2010 року, 52% української молоді має бажання виїхати за кордон у пошуках кращої долі. 35% опитаних вважає, що в Україні неможливо заробляти на гідне життя чесним шляхом.

Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова на початку 2011 року в усіх регіонах України, містить ще більш загрозливі цифри.

На питання „Чи бачите Ви свою соціальну перспективу в Україні?”, 78% респондентів відповіли „Ні”. Ще 12% не змогли дати відповідь і лише 10% погодилися, що така перспектива в Україні існує. Ця статистика свідчить про національну свідомість молодих громадян України, за якими майбутнє [18].

„Чи хочу я бути українцем? Чи маю я право називатися українцем? Чи вартий я цієї честі – назватися українцем? Колись Г. Сковорода вірив у побудову нового суспільства вільних і рівних людей. І назва у нього була „Горня Республіка”. Це суспільство не можна побудувати шляхом переворотів та революцій. Це суспільство можна виплекати шляхом

самовдосконалення кожного. Кожен має усвідомити: щоб світ став кращим, треба починати із себе. Український філософ не назвав конкретного часу, коли ж почнуться ці зміни.

Але я вірю, що почнуться. Національна ідея стане домінуючою в суспільстві. Інакше бути не може, бо саме консолідовані навколо національної ідеї народи створили потужні і стабільні культурні, політичні та економічні системи своїх держав. Це буде не зразу. „Це триватиме довго, іноді за принципом „крок вперед, два кроки назад”, найчастіше – за принципом маятника – то в один бік, то в другий, але загалом красиво, поступово, спокійно і недраматично, а головне – безболісно. Але це обов'язково відбуватиметься разом із черговими змінами поколінь” (Ю. Андрухович) [19].

Безумовно потребує найсерйознішої уваги розкриття проблематики, пов'язаної з національною ідеєю. Національну ідею, – як зазначає один із авторитетних науковців В. Корж, – треба підняти на рівень національного прапора, зробити її загальнонаціональним гаслом, формулою національної мети, дороговказом для всіх громадян, незалежно від національності. Як один із можливих підходів можна зробити акцент на виявлені аналогії механізму визрівання національної ідеї, та її реалізації.

У французів „Свобода” як національна ідея народилась в результаті боротьби проти соціального гніту. Її реалізація перевела французьке суспільство на якісно новий щабель розвитку. „Демократія” як національна ідея американців стала реальною альтернативою британської моделі колоніального державного устрою. У німців ідея розбудови „сучасної демократії”, яка була сформульована канцлером К. Аденауером, стала засобом, який допоміг нації змити з себе ганебність фашизму і побудувати новітнє суспільство.

Ці приклади свідчать про те, що національна ідея являє собою цінність, актуалізовану суспільством в даний час на даній території. І як актуалізована цінність суспільства національна ідея несе в собі волю і велич.

Іншими словами, національна ідея є антиподом негараздів нації, антиподом тих рис, які спричиняють її нинішній жалюгідний стан.

Національною ідеєю в Україні може бути побудова реального громадянського суспільства, демократичної, правової, соціальної держави.

На основі даного дослідження можемо зробити наступні висновки:

По-перше, національна свідомість опосередковує, детермінує стан розвитку громадянського суспільства в Україні;

По-друге, національна свідомість формує усталене сприйняття цінностей громадянського суспільства, викристалізовує відношення громадян, спільноти в цілому, до цих цінностей, як чинників цього суспільства;

По-третє, амбівалентність, тобто неузгодженість національної свідомості щодо конкретної кінцевої оцінки того чи іншого політичного феномену має місце;

По-четверте, громадянське суспільство також виступає чинником впливу на національну свідомість; наявність громадянського суспільства опосередковує національну свідомість;

По-п'яте, громадянське суспільство і національна свідомість являють собою єдине ціле; вони є стрижнем, навколо якого формується дійсно правова держава з притаманними їй громадянам свідомістю, менталітетом, політичною волею.

Громадянське суспільство визначене як сфера потенційної свободи.

Впродовж останніх років про громадянське суспільство не поговорили тільки ліниві. Кількість вживань цього словосполучення загрожує перевершити частоту вживання штампів «розбудова демократії» чи «свобода слова».

На межі тисячоліть, на межі існування радянської тоталітарно-корумпованої і формування паростків нової, демократичної системи цінностей в Україні відбувається складний і тривалий процес формування інших суспільних відносин, аніж ті, у яких ми жили досі.

Кожен із рівнів суспільного життя – економічний, політичний, культурний, морально-ціннісний зазнають докорінної трансформації. На зміну тоталітарно-оптимістичному інтернаціоналізму радянської доби приходить потреба толерантного співжиття різних народів і етносів України як нації політичної.

Щодо того, то хоч би як ми оцінювали свої шанси «ввійти» (чи, коли хто наполягає «повернутися» до Європи), пам'ятаймо, що громадянське суспільство розвивається і в Китаї, і в Африці. Розвивається, певно ж, не скрізь однаково. Яким воно буде в нас – тим і визначатиметься великою мірою наша належність до котрогось із трьох світів.

Приклад розвинених країн Заходу переконливо доводить, що тільки громадянське суспільство відповідає викликам і вимогам сучасності.

Будемо ж сподіватись на цю перспективу і для українського народу і української держави.

Література

1. Keane J. ed. *Civil Society and the State. New European Perspectives.* – London – New York, 1988. – P. 66.
2. „Культурологічні аспекти політичної діяльності”. Автори: Сухотерія П.І., Тиганій К.А., Чистякова І.М., Мамонтова Е.В., Кудінова Н.В., Грицюта О.О., Власенко А.В.
3. Антоніна Колодій. *Розвиток громадянського суспільства.* Київ; 2002 р.
4. Ігнат'єфф М. Стаття-рецензія на книгу: Ernest Gellner. *Conditions of Liberty: Civil Society and its Rivals.* (London: Penguin, 1994. 225 p. // *Сучасність.* – 1995. - №10. – С. 77.
5. *Soviet Studiers.* – Vol. 44. – 1992. – № 2. p. 353-355.
6. Антоніна Колодій. *Вказана праця.* Київ, 2002.
7. *Civil Society and the State. New European Perspectives/Ed. By John Keane.* – London, New York, 1988. – P. 13.
8. Антоніна Колодій. *Вказана праця.* Київ, 2002 р.
9. Маркс К. и Энгельс Ф. *Сочинения.* – изд. 2-е. – т.3. с. 34-37.
10. Цимбалістий Б. *Тавро бездержавності. Політична культура українців.* – Київ, 1994. – С. 58.
11. Арато Є., Коген Дж. *Відродження, занепад і реконструкція концепції громадянського суспільства // Політична думка.* – 1996. - №1. – с. 26.
12. Шевченко В.О. „Громадянське суспільство”. „Чорноморські новини”. Одеса, 2008 р., стор. 66.
13. Шевченко В.О. *Вказана праця.* 2008, стор. 85.
14. Михальченко М. Самчук З. *Україна доби межчасся: Блиск та убозтво куртизанів.* – Дрогобич, 1988. – С. 29.
15. Черный Е.В. *Проблемы изучения политической ментальности // Проблемы політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: матеріали II всеукраїнської наукової конференції, 13-14 листопада 1997 р.* – Київ, 1997. С.11.
16. Кресіна І.О. *Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз),* - Київ, 1998, С. 204-205.
17. *Людина в сфері гуманітарного пізнання,* С. 215.
18. *Соціологічна статистика,* 2011. С. 55-56.
19. Андрухович Ю. *Твори.* Київ, 2005.